

http://dx.doi.org/10.12775/SiMDzKTiR_T2.2018.015

Barbara Chojnacka

Muzeum Okręgowe im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy

**Malarstwo
w międzywojennej Bydgoszczy
(1920–1939).
Zapomniane dziedzictwo?**

Pierwsze pytanie, nasuwające się badaczom sztuki polskiej minionego stulecia, brzmi zapewne: czy w międzywojennej Bydgoszczy w ogóle istniało życie artystyczne? Nadal funkcjonuje przekonanie, że w mieście pozbawionym tradycji artystycznych nie powstało skonsolidowane środowisko plastyczne, a próbując przywołać znanych, działających wówczas twórców wymienia się tylko nielicznych, m.in.: malarzy – Jerzego Rupniewskiego i Mariana Turwida, grafika Stanisława Brzęczkowskiego oraz rzeźbiarza Piotra Trieblera. Na ten znikomy stan wiedzy złożyło się wiele czynników, przede wszystkim skromne zasoby zachowanych prac i materiałów archiwalnych, a także nikłe zainteresowanie tematem historyków sztuki¹.

Autorka prezentowanego eseju zmierzyła się z tym zagadnieniem, opracowując spuściznę graficzną Stanisława Brzęczkowskiego (1897–1955), stwierdzając, że niewiele wie o życiu artystycznym dwudziestolecia międzywojennego miasta, w którym mieszka. Wystawa *Środowisko artystyczne Bydgoszczy 1920–1939. Malarstwo, grafika, rysunek, rzeźba i scenografia*, przygotowana w Muzeum Okręgowym im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy (2002) była

¹ Skromną literaturę przedmiotu w 2. poł. XX w. tworzyły niewielkie artykuły, w większości o charakterze popularnym, poświęcone niektórym artystom. Z bydgoskich plastyków działających w międzywojniu jedynie Turwid doczekał się monografii literacko-artystycznej. Od lat 50. XX w. w bydgoskim Muzeum Okręgowym i Biurze Wystaw Artystycznych organizowano wystawy monograficzne wybranych artystów, na których w niewielkim zakresie prezentowano prace powstałe przed drugą wojną światową, ujęte w towarzyszących katalogach.

rezultatem jej wstępnych badań i pierwszą próbą syntetycznego ujęcia zagadnienia, a liczne nierozwiązane problemy ujawniły potrzebę kontynuowania tematu².

Tymczasem Bydgoszcz już od początku lat 20. ubiegłego wieku stała się miastem otwartym dla przybyszów z różnych regionów Polski i spoza jej granic, w tym artystów poszukujących najczęściej nowego miejsca zamieszkania i zatrudnienia, ale także nowych inspiracji. Stała się miejscem spotkania i współpracy, nieraz bardzo burzliwej, artystów – indywidualności, wnoszących swoją wiedzę, umiejętności i twórczy potencjał, a równocześnie reprezentujących różne tendencje stylistyczne. Instytucjami, wokół których koncentrowało się życie artystyczne, skupiającymi twórców, były: Państwowa Szkoła Przemysłu Artystycznego (dalej: PSPA) (1920–1923), Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych (dalej: TZSP) (1921–1923), Muzeum Miejskie (1923–1939), Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych (1931–1939), a także Rada Artystyczno-Kulturalna (1934–1939).

Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych zorganizowało kilkanaście wystaw, które upowszechniały sztukę i kształtowały świadomość artystyczną lokalnej społeczności. Bydgoscy twórcy prezentowali swe prace na ekspozycjach zbiorowych. *Wystawa gwiazdkowa artystów bydgoskich* (1922) była pierwszym sygnałem identyfikacji osiadłych w Bydgoszczy plastyków z ich miejscem zamieszkania i zapowiedzią tworzenia się lokalnego środowiska. W latach 20., przed powstaniem związków artystycznych (1929), ważna rola w kształtowaniu środowiska przypadła Muzeum Miejskiemu, w którym odbyły się pierwsze indywidualne (dziesięć wystaw) i zbiorowe prezentacje twórców (cztery wystawy): *Wystawa artystów malarzy i rzeźbiarzy bydgoskich* (1924), *Wystawa obrazów artystów malarzy bydgoskich* (1926), *Wystawa artystów Ziemi Nadnoteckiej i Pomorza* (1928) oraz *Wystawa jesienna artystów malarzy i rzeźbiarzy miejscowych i z Pomorza* (1929)³. Tytuły wystaw świadczą o dominującej roli malarstwa, a równocześnie ukazują istotny problem z identyfikacją regionalną Bydgoszczy, zlokalizowanej na granicy regionów historycznych. Jednocześnie wskazują na znaczne rozszerzenie kręgu środowiska o artystów mieszkających poza Bydgoszczą. Tendencja ta ulegnie nasileniu w latach 30. XX wieku.

Na dynamiczny rozwój środowiska w latach 30. ubiegłego wieku wpływały nowo powstające grupy i związki artystyczne, organizujące wystawy sztuki,

² Autorka przygotowuje publikację poświęconą życiu artystycznemu Bydgoszczy w 20-lecie międzywojennym, w którym zamieszczona została obszerna bibliografia, głównie o charakterze źródłowym. Przedstawione obecnie zagadnienie malarstwa jest syntetycznym ujęciem tematu, sygnalizującym pewne zjawiska.

³ Zagadnienie to przedstawiłam w osobnym tekście, zob. Barbara CHOJNACKA, *Rola bydgoskiego Muzeum Miejskiego w kształtowaniu środowiska artystycznego w latach 1923–1929*, „Pamiętnik Sztuk Pięknych”, 2, 2003, s. 107–128. Indywidualne wystawy malarzy: Bronisław Bartel (1923), Franciszek Sieński (1924, 1925), Elżbieta Śliwińska-Kapturkiewicz (1924), Bronisław Bartel i Antoni S. Procajłowicz (1924), Albert Taljański (1925), Jan Wysocki (1925), Bolesław Lewański (1926) i Jerzy Rupniewski (1927).

na których dominowało właśnie malarstwo: Związek Plastyków Pomorskich (1929–1935), Grupa Plastyków Pomorskich (1932–1935/1939), Związek Zawodowych Plastyków Wielkopolsko-Pomorskich (1935–1936), Grupa Plastyków Bydgoskich (1936) i Związek Zawodowy Plastyków „Bydgosť” (1937–1938). Ożywczą formułą wystawienniczą stały się „Salony Bydgoskie” (1936–1938) – doroczne przeglądy środowiskowe, skupiające artystów należących do różnych grup artystycznych oraz niezrzeszonych, z nagrodami przyznawanymi w różnych kategoriach⁴. Materialnym śladem działalności wystawienniczej są nieliczne afisze, plakaty i fotografie oraz katalogi wydane do niektórych wystaw, będące nieraz jedynym zapisem nieznanych dzieł (il. 1).

Malarstwo w Bydgoszczy zaprezentowane zostanie na przykładzie twórczości wybranych twórców, pojawiających się stopniowo na artystycznej scenie. Pierwszą grupą są malarze związani z Państwową Szkołą Przemysłu Artystycznego, kształtujący środowisko w latach 20. ubiegłego wieku: Bolesław Lewański, Antoni S. Procajłowicz, Bronisław Bartel, Leon Dołżycki, Piotr Chmura i Karol Mondral. Co ich łączyło? Wszyscy, oprócz starszego Procajłowicza, urodzili się w latach 80. XIX wieku, a osiedlając się w Bydgoszczy na początku lat 20. mieli w większości znaczący dorobek, wystawiali w Polsce i zagranicą, należeli do różnych grup artystycznych. Co ich różniło? Pochodzili z innych rejonów Polski, ukończyli różne uczelnie, zajmowali się obok malarstwa także innymi dziedzinami sztuki. Podczas pobytu w Bydgoszczy łączyła ich praca pedagogiczna w PSPA, którą niektórzy kontynuowali w Państwowej Szkole Przemysłowej i w szkołach średnich.

Bolesław Lewański⁵ był absolwentem berlińskiej Szkoły Sztuk Pięknych. Edukację artystyczną uzupełniał w Monachium i w Paryżu. Przed osiedleniem się w Bydgoszczy był związany z Poznaniem, wystawiał prawdopodobnie od 1914 roku. Był pierwszym dyrektorem PSPA, w której prowadził zajęcia z rysunku i kierował kursem wieczorowym rysunku odręcznego. Należąc do bydgoskiej Zachęty, aktywnie uczestniczył w jej wystawach. Nie należał ani do grup, ani do związków artystycznych, a swoją twórczość (il. 2) najczęściej prezentował na wystawach indywidualnych, m.in. w Muzeum Miejskim (1926, 1933). Określenie Zygmunta Malewskiego – „malarz rzeczywistości i baśni” oddaje dwa przenikające się nurty twórczości, w której obok scen rodzajowych i pejzaży

⁴ Działalność wystawienniczą przybliży tekst autorki: Barbara CHOJNACKA, *Od bydgoskiej „Zachęty” do „Salonów Bydgoskich”. Związki i grupy artystyczne w latach 1921–1939*, [w:] *100 lat Związku Polskich Artystów Plastyków. Zaczęło się w Krakowie w roku 1911. Historia ZPAP w oparciu o kolekcję dzieł sztuki Muzeum Okręgowego im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy*, red. Elżbieta KANTOREK, Bydgoszcz 2011, s. 35–43.

⁵ Bolesław Lewański, ur. w Zakrzewie, gm. Dopiewo (1881–1952), w Bydgoszczy czynny w latach 1920–1938. O twórczości Lewańskiego zob.: Barbara CHOJNACKA, *Historia jednego obrazu... Bolesława Lewańskiego (obraz NSPJ)*, „Kalendarz Bydgoski 2009”, Bydgoszcz 2008, s. 111–117.

z Kujaw i Wielkopolski oraz portretów pojawiały się sceny symboliczne i kontrowersyjne w warstwie ikonograficznej malowidła sakralne, np. *Najświętsze Serce Jezusa* (kościół pw. NSPJ w Bydgoszczy, niezachowane).

Krótki, bo zaledwie czteroletni, pobyt w Bydgoszczy Antoniego S. Procajłowicza⁶, absolwenta krakowskiej Szkoły Sztuk Pięknych, kontynuującego studia we florenckiej Scuola Libera, zaowocował realizacjami reprezentującymi niemal wszystkie uprawiane przez artystę dziedziny sztuki. Procajłowicz, związany wcześniej ze środowiskiem artystycznym Krakowa i Warszawy, wystawiał już od 1901 roku, a szczególne uznanie zdobył w zakresie sztuki stosowanej. W PSPA prowadził zajęcia z ornamentyki, kursy zabawkarstwa, haftu artystycznego i kilimkarstwa, kontynuował pracę w Państwowej Szkole Przemysłowej. Był kierownikiem działu typografii w Zakładach Graficznych Instytutu Wydawniczego „Biblioteka Polska”, współpracował z Warsztatami Kilimkarskimi Regenbreckt. W bydgoskim malarstwie zapisał się jako autor ołtarzowego obrazu *Matki Boskiej Częstochowskiej* (kościół pw. Świętej Trójcy) i ornamentalnej polichromii w kościele pobernardyńskim (niezachowana), na ekspozycjach prezentując m.in. pejzaże z okolic Koronowa.

Bronisław Bartel⁷ był absolwentem krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych. Zanim osiadł w Bydgoszczy, pracował w Warszawie, a następnie w Poznaniu, wystawiając od 1910 roku. W PSPA prowadził zajęcia z ornamentu i zdobnictwa, kierował Działem Tekstylnym, w PSP kontynuował kurs kilimkarstwa i kurs rysunków odręcznych. Uczestniczył w wystawach TZSP i pokazach środowiskowych (1924, 1926), prezentując pejzaże, portrety, figuralne sceny rodzajowe oraz kilimy. Niektóre z wystawianych przez Bartla obrazów sytuowane są w fazie poszukiwań indywidualnego stylu, podlegającej konwencji kubizującej i futurystycznej. W 1926 roku z inicjatywy Bartla powstała Szkoła Malarstwa, którą szybko zamknięto z powodu wyjazdu artysty z Bydgoszczy (il. 3).

Równocześnie z Bartlem w Bydgoszczy pojawił się Leon Dołżycki⁸, także absolwent krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych, po studiach odbywający liczne podróże artystyczne, m.in. do Berlina, Monachium, Wiednia i Paryża. Przed przybyciem do miasta nad Brdą związany był ze środowiskiem Lwowa i Poznania, wystawiając od 1912 roku. W PSPA prowadził zajęcia z malarstwa, rysunku ogólnego i zawodowego. Malarstwo prezentował na pokazach środowiskowych (1926) i wystawach poznańskiej Grupy Artystów Wielkopolskich Plastyka w Bydgoszczy (1926, 1927), przedstawiając syntetyzowane w formie obrazy o tematyce pomorskiej – pejzaże i widoki miejskie, portrety oraz sceny rodzajowe,

⁶ Antoni S. Procajłowicz, ur. w Rodatyczach koło Gródka Jagiellońskiego (1876–1949), w Bydgoszczy czynny w latach 1920–1924.

⁷ Bronisław Bartel, ur. w Zawierciu koło Kielc (1887–1968), w Bydgoszczy czynny w latach 1922–1926.

⁸ Leon Dołżycki, ur. we Lwowie (1888–1965), w Bydgoszczy czynny w latach 1922–1929.

z których część mieści się w kręgu stylistyki Formistów, do których artysta należał (il. 4).

Do pierwszej grupy malarzy działających w Bydgoszczy od początku lat 20. XX wieku włączyć należy jeszcze dwóch twórców, którzy w historii bydgoskiej sztuki zasłużyli się szczególnie w rozwoju grafiki artystycznej – Karola Mondrala i Piotra Chmurę. Mondral⁹ był absolwentem warszawskiej Szkoły Rysunkowej. Epizodem w jego edukacji artystycznej były półroczne studia w krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych. Następnie podjął indywidualne studia nad grafiką w Paryżu, skąd przeniósł się do Bydgoszczy. Wystawiał od 1908 roku. Zorganizował i prowadził Wydział Grafiki w PSPA, a następnie Wydział Grafiki Przemysłowej w PSP. Mondral zdobył uznanie jako grafik, ale od początku swojej twórczości także malował. Podczas pobytu w Bydgoszczy uczestniczył w wystawach Zachęty oraz w pokazach środowiskowych Związku Plastyków Pomorskich, prezentując obrazy powstałe zarówno w Paryżu, jak w Bydgoszczy – okoliczne pejzaże i portrety.

Z Mondralem na Wydziale Grafiki w PSPA oraz w PSP współpracował Piotr Chmura¹⁰, który wykształcenie artystyczne uzyskał w Krakowie i we Lwowie. Przed osiedleniem się w Bydgoszczy mieszkał w Krakowie, ale wystawiał zapewne dopiero w „okresie bydgoskim”, od 1922 roku. Uczestniczył niemal we wszystkich ekspozycjach środowiskowych, debiutując na pokazach w Zachęcie, a następnie prezentując obrazy na wystawach grup artystycznych, do których należał. W konwencji realistycznej powstawały liczne portrety i widoki Bydgoszczy, stylizowane pejzaże, ujęcia kwiatów i martwe natury oraz mniej znane sceny figuralne i sakralne (il. 5).

Drugą grupę malarzy tworzyli artyści starszego pokolenia, wykształceni na europejskich uczelniach, którzy osiedlili się w Bydgoszczy jeszcze w latach 20. XX wieku – Albert Lewy Taljański i Franciszek Konitzer – lub w latach 30. XX wieku, przykładowo Władysław Galimski, działający z różnych przyczyn bardziej indywidualnie. Każdego z tych twórców, z uwagi na dorobek i doświadczenia artystyczne jakie wnieśli do twórczości środowiska bydgoskiego, można uznać za osobowość. Taljański i Galimski reprezentują pokolenie twórców urodzonych jeszcze w latach 60. XIX wieku, Konitzer urodził się w latach osiemdziesiątych.

⁹ Karol Mondral, ur. w Warszawie (1880–1957), w Bydgoszczy czynny w latach 1921–1931. Działalność artysty przedstawiono w: *Karol Mondral (1880–1957). Twórczość graficzna między Paryżem, Bydgoszczą a Poznaniem*, red. Barbara CHOJNACKA, Michał F. WOŹNIAK, Bydgoszcz 2012–2013.

¹⁰ Piotr Chmura, ur. w Krakowie (1888–1981), w Bydgoszczy czynny w latach 1922–1938. O twórczość artysty zob.: Barbara CHOJNACKA, *Piotr Chmura (1888–1939), bydgoski malarz i grafik*, „Materiały do Dziejów Kultury i Sztuki Bydgoszczy i Regionu”, 8, 2003, s. 63–78.

Albert Lewy Taljański¹¹ studiował w Monachium i Paryżu, od 1889 roku na stałe mieszkał w Paryżu, uczestnicząc w Salonach artystów francuskich w latach 1903–1907. W Bydgoszczy osiedlił się w 1921 roku, podejmując pracę nauczyciela rysunków w Miejskim Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczym i Liceum Żeńskim. Na kilku wystawach zaprezentował obrazy powstałe przede wszystkim we Francji, Szwajcarii i Włoszech. Podobny zespół prac przedstawił na wystawie indywidualnej w Muzeum Miejskim (1925). Z „okresu bydgoskiego” pochodzą prawdopodobnie obrazy prezentowane na I „Salonie Bydgoskim” (1936) – *Pejzaż*, *Modelka* i *Wnętrze kościoła* (niezachowane) (il. 6).

Władysław Galimski¹² – absolwent Akademii Sztuk Pięknych w Petersburgu – odbył liczne podróże artystyczne po Europie, Afryce Północnej, Azji Mniejszej i Ameryce Północnej. Związany był ze środowiskiem Petersburga i Kijowa, następnie Krzemieńca, skąd w 1932 roku przybył do Bydgoszczy. Cieszył się znacznym autorytetem wśród miejscowych plastyków. Z uwagi na podeszły wiek nie uczestniczył aktywnie w życiu artystycznym, wiadomo jednak, że nadal malował. Kilkakrotnie jego obrazy z wcześniejszego okresu, a także te, powstałe w Bydgoszczy, pojawiały się na ekspozycjach, m.in. na wystawie Związku Zawodowych Plastyków Wielkopolsko-Pomorskich (1936), na której zaprezentował prace *Nad rzeką*, *Pejzaż* i *Wiedeń – kawiarnia*. Ostatnim, niedokończonym dziełem Galimskiego, miało być płótno *Armagedon*, przedstawiające katastroficzną wizję końca świata, prawdopodobnie malowane pod wpływem okupacji hitlerowskiej w Bydgoszczy.

Franciszek Konitzer¹³ studiował w Antwerpii, Monachium i Krakowie, uprawiając równocześnie malarstwo i grafikę. Odbył podróże artystyczne po Niemczech i Dalmacji, bawił też w Paryżu. Związany z regionem Pomorza, mieszkał i tworzył w Chojnicach, Grudziądzu, Chełmnie i Chełmży, skąd w 1928 roku przeprowadził się do Bydgoszczy. Mając znaczne doświadczenie pedagogiczne, nabyte podczas kilkuletniej pracy w Pomorskiej Szkole Sztuk Pięknych Wacława Szczeblewskiego w Grudziądzu, założył w Bydgoszczy Szkołę Sztuki Malarzkiej. Aktywnie uczestniczył w organizacji życia artystycznego, należąc do Związku Plastyków Pomorskich. W malarstwie i grafice Konitzera współistnieją podobne tematy i motywy, przede wszystkim pomorskie krajobrazy, widoki

¹¹ Albert Lewy Taljański, ur. w Warszawie (1864–ok. 1939), w Bydgoszczy: 1921–ok. 1939. Zob. Anna WIERZBICKA, *Świadectwa obecności. Polskie życie artystyczne we Francji w latach 1900–1939*, cz. 1: *Lata 1900–1921*, Warszawa 2012, s. 70, 72, 74, 108, 109, 111, 121, 146–148, 150, 163.

¹² Władysław Galimski, ur. w Fasowce koło Kijowa (1860–1940), w Bydgoszczy czynny w latach 1932–1940.

¹³ Franciszek Konitzer, ur. w Czernsku koło Chojnic (1882–1952), w Bydgoszczy czynny w latach 1928–1952. Twórczość artysty autorka przedstawiła w artykule: Barbara CHOJNACKA, *Franciszek Konitzer – malarz, grafik, konserwator i pedagog. Szkic do biografii*, „Materiały do Dziejów Kultury i Sztuki Bydgoszczy i Regionu”, 4, 1999, s. 39–59.

miast, w których mieszkał, pejzaże z okolic Bydgoszczy, a także nieokreślone „olejne studia krajobrazowe” oraz obrazy religijne.

Trzecią, wyodrębniającą się grupę artystów można określić mianem „malarzy bydgoskich”, a tworzyli ją plastycy pokolenia urodzonego około 1890 roku, których artystyczny debiut przypadł na lata przed pierwszą wojną światową lub krótko po niej. Wyróżniało się w niej kilku malarzy związanych z Bydgoszczą przez całe dwudziestolecie międzywojenne: Jerzy Rupniewski, Franciszek Gajewski, Jan Biedowicz, Waław Gromek i Marian Faczyński.

Rupniewski¹⁴, kształcący się w warszawskiej Szkole Sztuk Pięknych, Kunstgewerbeschule w Monachium i w paryskich akademiach, w 1913 roku zamieszkał w Warszawie, włączając się w życie artystyczne stolicy. Ze środowiskiem kulturalnym Bydgoszczy związany był już od 1921 roku, współorganizując TZSP, związki i grupy artystyczne oraz Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych; uczestniczył w licznych wystawach. Wszechobecny, posiadający liczne kontakty, wywierał znaczący wpływ na rozwój bydgoskiej kultury. Z uwagi na obecne w jego twórczości widoki Bydgoszczy – a zwłaszcza malowniczej bydgoskiej Wenecji – nazywany był „bydgoskim Canaletto”, co jednak niesłusznie przyćmiło niemniej wartościową część jego malarstwa – pomorskie i włoskie pejzaże oraz przedstawienia wnętrza mieszkalnych o różnym charakterze, najczęściej wykonywane mistrzowsko w technice akwareli lub gwaszu (il. 7).

„Bydgoszczaninem z urodzenia” i „największą nadzieją plastyki bydgoskiej” określany był Franciszek Gajewski¹⁵, absolwent PSPA w Bydgoszczy, uczestnik niemal wszystkich wystaw środowiskowych. Kolejne ekspozycje, w których brał udział, ujawniały jego talent i ogromne postępy w malarstwie. Świadczyła o tym zarówno szeroka tematyka, którą starał się włączyć w nurt sztuki pomorskiej, jak i stosowane techniki oraz poszukiwania formalno-stylistyczne (il. 8).

Jan Biedowicz¹⁶, absolwent krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych, przed przybyciem do Bydgoszczy związany był z Wielkopolską. Mając wykształcenie pedagogiczne podjął pracę nauczyciela rysunku i historii sztuki w prestiżowym Miejskim Katolickim Gimnazjum Żeńskim. Uczestnicząc w licznych wystawach środowiskowych, prezentował subtelne w formie i kolorystyce, statyczne w kompozycji pejzaże, widoki miejskie, portrety, martwe natury i kwiaty (il. 9).

Waław Gromek¹⁷ tajniki sztuki malarskiej zgłębiał u wuja Władysława Drapiewskiego, znanego malarza polichromii sakralnych, a następnie w Mona-

¹⁴ Jerzy Rupniewski, ur. w Warszawie (1888–1950), w Bydgoszczy czynny w latach 1921/1925–1950.

¹⁵ Franciszek Gajewski, ur. w Bydgoszczy (1887–1969), związany z miastem przez całe życie.

¹⁶ Jan Biedowicz, ur. w Dzierżanowie w Wielkopolsce (1890–1961), w Bydgoszczy czynny w latach 1923–1961. O twórczości artysty zob.: Barbara CHOJNACKA, *Jan Biedowicz (1890–1961). Malarz i pedagog, uczeń Antoniego S. Procajłowicza i Józefa Pankiewicza*, „Bydgoskie Oko. Czasopismo Sztuk Wizualnych”, nr 2, 2015, s. 12–17.

¹⁷ Waław Gromek, ur. w Ostrołęce (1889–1940), w Bydgoszczy czynny w latach 1921–1939.

chium. Od 1930 roku uczestniczył w wystawach, prezentując portrety, pejzaże i widoki pomorskie, sceny związane z Bydgoszczą i kwiaty, a także obrazy o tematyce sakralnej, wykonane w technice olejnej i akwareli.

Marian Faczyński¹⁸ uczył się w szkołach artystycznych we Lwowie i Krakowie. W 1920 roku osiedlił się w Nakle nad Notecią, pracując jako nauczyciel. Kontakty ze środowiskiem plastyków bydgoskich nawiązał w 1926 roku, jeszcze przed zamieszkaniem w mieście. Nauczał rysunku w Państwowym Gimnazjum Klasycznym, był inicjatorem i założycielem Muzeum Szkolnego (1935), współorganizatorem Wyższych Kursów Artystycznych Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich. W jego malarstwie pojawiała się tematyka zbieżna z twórczością Biedowicza i Gromka, wzbogacona o sceny rodzajowe.

Do opisywanej grupy malarzy zaliczyć należy jeszcze dwóch twórców tego samego pokolenia, związanych z miastem tylko przez pewien czas – Stefana Szmaja i Wacława Krystoszka. Szmaj¹⁹ odbył krótką edukację artystyczną w prywatnej szkole monachijskiej, a następnie podjął samodzielne studia; nawiązał kontakty z ekspresjonistami berlińskimi a później poznańskimi, był też współzałożycielem grupy artystycznej Bunt, z którą wystawiał. Po osiedleniu się w Bydgoszcy aktywnie uczestniczył w organizacji życia artystycznego. Uznany jako grafik, podczas pobytu w mieście nad Brdą podjął malarstwo i rysunek, prezentując portrety, sceny rodzajowe, akty oraz widoki Bydgoszcy i miast pomorskich, np. *Ulica Ciasna w Toruniu*. Wacław Krystoszek²⁰ po studiach artystycznych pracował jako nauczyciel rysunku. Od 1924 roku związany był z Grudziądem, skąd przeprowadził się do Bydgoszcy. W jego malarstwie najczęściej pojawiały się pejzaże i widoki bydgoskie oraz portrety i martwe natury.

Kolejną grupę malarzy tworzy młodsze pokolenie „malarzy bydgoskich”, w większości absolwentów krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych, debiutujących w latach 30. XX wieku, wnoszących nowe wartości do miejscowego środowiska artystycznego. Byli to Tadeusz Mokrzycki, Marian Turwid i Władysław Frydrych. Mokrzycki²¹, absolwent Państwowej Szkoły Przemysłu Artystycznego w Bydgoszcy i krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych, od 1932 roku aktywnie uczestniczył w życiu artystycznym. Wśród dominujących postimpresjonistycz-

¹⁸ Marian Faczyński, ur. we Lwowie (1889–1940), w Bydgoszcy czynny w latach 1931–1939.

¹⁹ Stefan Szmaj, ur. w wielkopolskich Książenicach (1893–1970), w Bydgoszcy czynny w latach 1929–1936. Twórczość artysty w „okresie bydgoskim” została przedstawiona w: Barbara CHOJNACKA, *Stefan Szmaj (1893–1970). Poznański ekspresjonista w Bydgoszcy*, „Materiały do Dziejów Kultury i Sztuki Bydgoszczy i Regionu”, 12, 2007, s. 33–56.

²⁰ Wacław Krystoszek, ur. prawdopodobnie na lubelszczyźnie (1891–1939?), w Bydgoszcy czynny w latach 1935–1939 (?).

²¹ Tadeusz Mokrzycki, ur. we Lwowie (1903–1983); w Bydgoszcy mieszkał w latach 1921–1983. Jego twórczość malarską autorka przedstawiła w: Barbara CHOJNACKA, *Tadeusz Mokrzycki (1903–1983). Wśród norweskich fiordów i pomorskich pejzaży*, „Bydgoskie Oko. Czasopismo Sztuk Wizualnych”, 3, 2015, s. 9–13.

nych pejzaży, nowatorską formą zaskakują *Muzykanci uliczni* oraz portrety norweskich szyprów (niezachowane) (il. 10).

Wszechstronną działalnością i aktywnością organizacyjną w zakresie kultury wyróżniał się Marian Turwid²², absolwent Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie, współorganizator grup plastycznych, członek Rady Artystyczno-Kulturalnej, recenzent wydarzeń artystycznych, nauczyciel rysunku w Miejskim Katolickim Gimnazjum Żeńskim. Jego twórczość w latach 30. stanowiła etap poszukiwania własnej malarskiej drogi, a liczne powstające wówczas portrety, o bogatej „malarskiej” materii uzupełniają mniej typowe sceny – tryptyk *Madonna Panieńska* i obraz ołtarzowy *Święty Jerzy* (kościół pobernardyński w Bydgoszczy) (il. 11).

Absolwentem Państwowego Instytutu Sztuk Plastycznych w Warszawie był Władysław Frydrych²³, nauczyciel rysunku w seminariach nauczycielskich w Wielkopolsce, który w Bydgoszczy podjął pracę w miejscowych gimnazjach. W swoim malarstwie najchętniej ukazywał widoki polskich miast i miasteczek, często z zabytkową architekturą, posługując się dobrze opanowaną techniką akwareli.

Uczestnikami kilku wystaw środowiskowych w latach 30. XX wieku byli wreszcie studenci i młodzi absolwenci krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych, mieszkający i debiutujący w Bydgoszczy: Bernard Lewandowski, Halina Magdańska-Dąbrowska i Stefan Kiersnowski. Wczesna twórczość Lewandowskiego²⁴, prezentującego pozamiejskie pejzaże, często z okolic Bydgoszczy, a także przedstawienia figuralne, wpisuje się w nurt polskiego koloryzmu, inspirowanego postimpresjonizmem. Zespół wczesnych realizacji Haliny Magdańskiej-Dąbrowskiej²⁵, powstałych jeszcze w latach studenckich, tworzą przedstawienia kwiatów i martwej natury oraz pejzaże. Absolwentem PSPA w Bydgoszczy oraz rzeźby na krakowskiej Akademii był Stefan Kiersnowski²⁶, bardzo zdolny rysownik i malarz. Obok niewielkich, barwnych akwareli, czę-

²² Marian Turwid, ur. we Wrześni (1905–1987), w Bydgoszczy czynny w latach 1931–1987. Twórczość malarza autorka przybliżyła w: Barbara CHOJNACKA, *Od krakowskich inspiracji do bydgoskich realizacji. Malarstwo Mariana Turwida (1905–1987)*, „Bydgoskie Oko. Czasopismo Sztuk Wizualnych”, 11, 2014, s. 3–12.

²³ Władysław Frydrych, ur. w Trzcinie koło Bochni (1900–1972), w Bydgoszczy czynny w latach 1934–1972.

²⁴ Bernard Lewandowski, ur. w Bydgoszczy (1915–1989), w Bydgoszczy mieszkał w latach 1915–1939. Twórczość powojenna artysty związana jest z państwami, w których mieszkał, początkowo z Francją, a następnie ze Stanami Zjednoczonymi.

²⁵ Halina Magdańska-Dąbrowska, ur. w Żninie (1915–1951), w Bydgoszczy mieszkała w latach 1920–1951.

²⁶ Stefan Kiersnowski, ur. w Białej Cerkwi koło Kijowa (1906–1930), z Bydgoszczą związany w latach 1921–1929. O artyście zob.: Barbara CHOJNACKA, *Stefan Kiersnowski (1906–1930). Rzeźbiarz, medalier, malarz i rysownik*, „Materiały do Dziejów Kultury i Sztuki Bydgoszczy i Regionu”, 15, 2010, s. 48–59.

sto o charakterze projektowym, w jego twórczości zaistniały też samodzielne prace malarskie, m.in. portrety przyjaciół – rzeźbiarzy oraz miejskie widoki (il. 12).

Odrębną grupę twórców, wzbogacających lokalne środowisko, tworzą malarze-scenografowie bydgoskiego Teatru Miejskiego. W Bydgoszczy pracowali wybitni scenografowie: Roman Czaplicki, Stanisław Węgrzyn, Feliks Krassowski, Jan Hawryłkiewicz, Aleksander Jędrzejewski i Jadwiga Przeradzka-Jędrzejewska, podejmujący obok projektów i realizacji „oprawy plastycznej” teatralnych sztuk także samodzielną twórczość malarską. Z tego grona szczególnie dwaj plastycy włączyli się aktywnie w życie artystyczno-kulturalne miasta, m.in. uczestnicząc w wystawach środowiskowych: Feliks Krassowski i Jan Hawryłkiewicz. Przed przybyciem do Bydgoszczy Krassowski²⁷ – twórca nowatorskiej koncepcji tzw. sceny narastającej – należał już do najbardziej cenionych scenografów w Polsce. Był absolwentem Szkół Sztuk Pięknych w Warszawie i Kijowie, uczniem wybitnego scenografa Wincentego Drabika, pracującym m.in. w teatrach w Kijowie, Krakowie, Warszawie, Toruniu i Grodnie, a następnie w Bydgoszczy. Był współorganizatorem Wyższych Kursów Artystycznych Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich, członkiem związków i grup artystycznych. W zakresie tematyki do najpopularniejszych motywów należał pejzaż, często z okolic Bydgoszczy, i portret, związane stylistycznie z formizmem (il. 13).

Uczniem Drabika był także Jan Hawryłkiewicz²⁸, absolwent Wydziału Sztuk Pięknych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Był on dekoratorem-scenografem w teatrach w Wilnie, Warszawie i Grodnie, a następnie w Bydgoszczy, gdzie zaprojektował scenę obrotową. Prace malarskie prezentował na wystawach środowiskowych, prezentując pejzaże, widoki miast – także Bydgoszczy – oraz ujęcia zabytkowych budowli, realizowane najczęściej w akwareli i temperze. Podczas pobytu w mieście nad Brdą dwukrotnie wyjeżdżał do Paryża. W 1938 roku w salonie TPSP odbyła się monograficzna wystawa jego „prac bydgoskich, paryskich i dekoracyjnych”.

Kształtujące się w latach 20. XX wieku środowisko artystyczne nie ograniczało się wyłącznie do artystów zamieszkałych w Bydgoszczy. Szczególną grupą, z uwagi na bliską lokalizację oraz tradycję i rozwój kulturalny miasta, byli twórcy toruńscy. Podobnie jak w Bydgoszczy najliczniejszą grupą artystów w Toruniu byli malarze, których zaliczyć należy do uczestników życia arty-

²⁷ Feliks Krassowski, ur. w Warszawie (1885–1967), w Bydgoszczy czynny w latach 1928–1934. Działalność twórcy autorka przedstawiła w: Barbara CHOJNACKA, *Feliks Krassowski (1895–1967) artysta malarz i scenograf Teatru Miejskiego w Bydgoszczy*, „Kronika Bydgoska”, 34, 2013, s. 105–128.

²⁸ Jan Hawryłkiewicz, ur. w Wilnie (1902–1992), w Bydgoszczy czynny w latach 1933–1938.

stycznego w mieście nad Brdą. W 1926 i 1928 roku na zaproszenie artystów bydgoskich do udziału w ekspozycjach szybko zareagowało właśnie środowisko artystów toruńskich. W 1929 roku na zebraniu organizacyjnym Związku Plastyków Pomorskich w Bydgoszczy zdecydowano o zaproszeniu do Związku również artystów z innych ośrodków, przede wszystkim z Torunia: Wojciecha Durka, Eugeniusza Grosa, Gęstwickiego (nie wiadomo czy Brunona czy też Feliksa), Jadwigę Jędrkiewiczową, Wojciecha Podlaszewskiego, Eugeniusza Przybyłą oraz Ignacego Zelka²⁹, a także Mariana Mokwę z Sopotu, Wacława Szczeblewskiego z Grudziądza i Stanisława Fidanę z Chełmna. Spośród twórców toruńskich zgłoszenie nadesłał Zelek, który stwierdził: „Oby raz wreszcie powstał silny związek artystów całego Pomorza”³⁰, a także Feliks P. Gęstwicki i Eugeniusz Gros, który na pismo Mondrała odpowiedział: „[...] informuję, że do Związku Plastyków Pomorskich przystępuję, jako że w Toruniu nic takiego nie istnieje poza Konfraternią Artystów, która nie jest właściwie związkiem wyłącznie artystów, bo należą literaci, muzycy, architekci itp. No i nie urządza wystaw obrazów”³¹. Owocem współpracy bydgoskiego Związku Plastyków Pomorskich z toruńskim Towarzystwem Przyjaciół Sztuk Pięknych była zorganizowana już w grudniu 1929 roku wspólna wystawa w Toruniu. Po tej ekspozycji Związek zaoferował bydgoskiemu Muzeum Miejskiemu zakup obrazów artystów toruńskich, swoich członków – Gęstwickiego i Mazurka. Obrazy malarzy toruńskich pojawiały się na kolejnych ekspozycjach związkowych w latach trzydziestych.

Opis bydgoskiego malarstwa w dwudziestoleciu międzywojennym nie byłby pełny bez wspomnienia chociażby niektórych twórców, których prace pojawiały się na licznych ekspozycjach. Na początku lat 20. niezwykle wprost popularnością wśród bydgoszczan cieszyła się twórczość Franciszka Sieńskiego i Elżbiety Śliwińskiej-Kapturkiewicz³². Swe obrazy wystawiali także: Kazimierz Boru-

²⁹ O środowisku artystycznym Torunia zob.: Anna KROPLEWSKA-GAJEWSKA, *Plastyka Torunia 1920–1939, Konfraternia Artystów w Toruniu, Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych, Katalog, Muzeum Okręgowe w Toruniu, Toruń 2012.*

³⁰ Karta pocztowa Ignacego Zelka do Związku Plastyków w Bydgoszczy, z dn. 25 XI 1929, Korespondencja Związku Plastyków Pomorskich, Muzeum Okręgowe im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy (dalej cyt. Korespondencja ZPP, MOB).

³¹ List Feliksa P. Gęstwickiego do Związku Plastyków w Bydgoszczy, z dn. 1 XII 1929, Korespondencja ZPP, MOB; List Eugeniusza Grosa do Karola Mondrała, z dn. 8 XI 1929, Korespondencja ZPP, MOB.

³² Franciszek Sieński (1865–1931), w Bydgoszczy czynny w latach 1920–1931. Według relacji miał się kształcić w Monachium, Wiedniu i Paryżu. Przed przybyciem do Bydgoszczy prowadził zakład dekoracyjno-malarski w Warszawie. Malował realistyczne w formie kwiaty, martwe natury, pejzaże i widoki Bydgoszczy. Elżbieta Śliwińska-Kapturkiewicz (1885–1954), w Bydgoszczy czynna w latach 1918–1954, studiowała w berlińskiej ASP, a według przekazów uczyła się także w Monachium i Dreźnie. Specjalizowała się w portretach, kopiach mistrzów renesansu i baroku, pejzażach i martwych naturach.

cki, Tadeusz Dobrowolski, Leon Drapiewski, Antoni Suchanek, Marian Kuja-wa, Aleksander Modlibowski, Zygmunt Myszkorowski, Aleksander Winnicki-Radziejewicz, Tadeusz Tarkowski, a także malarz polichromii sakralnych – Władysław Zacholski.

Jak zatem przedstawia się obraz malarstwa w międzywojennej Bydgoszczy? Na pewno był dynamiczny i zmienny, czasami kontrowersyjny – o czym świadczą szczególnie recenzje i sprawozdania z posiedzeń jury wystaw, a po części także zachowane obrazy. Ocalała spuścizna jest jednak bardzo skromna w porównaniu z liczbą prac malarskich prezentowanych na wystawach. Na czterech wystawach zbiorowych w latach 1926–1929 wystawiono około 340 obrazów, natomiast na dziewięciu pokazach zbiorowych w latach 1930–1938 około 750 dzieł³³. Dodać należy, że wyboru prac na kolejne ekspozycje dokonywało specjalnie powoływane jury, którego skład ulegał zmianie. Zgodnie z przyjętymi zasadami regulaminowymi na wystawy zbiorowe przyjmowane były obrazy zrealizowane w czasie od poprzedniej wystawy, co oznacza, że obiekty nie powtarzały się (choć zdarzały się wyjątki, często komentowane w sprawozdaniach z posiedzeń jury lub recenzjach wystaw).

Obecnie największy zespół prac malarskich z omawianego okresu znajduje się w zbiorach Muzeum Okręgowego im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy. Obok kilku większych kolekcji autorskich, m.in. Rupniewskiego i Gajewskiego, są to jedynie pojedyncze obrazy poszczególnych twórców. Do 1939 roku w zbiorach Muzeum Miejskiego znajdowało się około 60 obrazów malarzy bydgoskich, pozyskanych poprzez zakupy, darowizny i depozyty. Ponad połowa z nich uległa zniszczeniu lub rozproszeniu podczas drugiej wojny światowej i okupacji.

W kontekście wielowiekowej sztuki polskiej, cennych zabytków o najwyższej wartości artystycznej, czy też uznanego dziedzictwa narodowego, malarstwo dwudziestolecia międzywojennego w Bydgoszczy może wydawać się zjawiskiem epizodycznym. Jednak z perspektywy drugiej dekady XXI stulecia uznać należy, że nadszedł czas włączenia „zapomnianej” sztuki bydgoskiej w nurt kultury polskiej i zapewnienia jej właściwego miejsca w obrębie „nowego dziedzictwa” w szerokim, aktualnym rozumieniu – jako obiektów z nieodległej przeszłości oraz dziedzictwa, obejmującego kulturę materialną i niematerialną, tak istotną dla identyfikacji tożsamości. W uchwyceniu ciągłości rozwoju sztuki polskiej XX wieku nie powinno brakować plastycznego środowiska Bydgoszczy, w którym dokonywało się dynamiczne przenikanie się wpływów i postaw twórczych tak wielu artystów.

³³ W zestawieniu ujęto jedynie wystawy prezentowane w Bydgoszczy z pominięciem kilku pokazów zbiorowych zorganizowanych w innych miastach, m.in. w Toruniu, Poznaniu, Warszawie oraz Inowrocławiu, gdzie najczęściej pojawiały się obrazy pokazywane na ekspozycjach bydgoskich.

Barbara Chojnacka

Leon Wyczółkowski District Museum in Bydgoszcz

**Painting in Bydgoszcz during the interwar period
(1920–1939).
A forgotten heritage?**

This article describes the development of painting in the dynamic artistic life of interwar Bydgoszcz. In connection to the emergence of cultural institutions, groups and unions connecting artists, as well as exhibition activities, this article presents the artwork of a selected, representative group of painters. Some of them lived in the city only for a short time while others remained in the city for good, in both cases they built up their artistic achievements and left a lasting mark on the city.

The first group of painters were artists connected to the National School of Artistic Industry and who shaped the artistic stage of Bydgoszcz in the 1920s: Bolesław Lewański, Antoni S. Procajłowicz, Bronisław Bartel, Leon Dołżycki, Piotr Chmura and Karol Mondral. The second group was formed by artists of an older generation, educated in European academies, who moved to Bydgoszcz in the 1920, for example: Albert Lewy Taljański and Franciszek Konitzer; and in the 1930s, for example: Władysław Galimski. The third group, can be referred to as “the Bydgoszcz painters”, and was formed by artists born in the 1890s, whose artistic debuts took place in the years before the First World War or soon after it. Among the painters connected to Bydgoszcz during the whole interwar period were: Jerzy Rupniewski, Franciszek Gajewski, Jan Biedowicz, Waław Gromek and Marian Faczyński. Two other artists born in the same period should also be included in this group: Stefan Szmaj and Waław Krystoszek. The fourth group is formed by a younger generation of “Bydgoszcz painters”, who were mostly alumni of the Cracow Academy of Fine Art, and who made their debuts in the 1930s, bringing with them new values into the local artistic environment. Among these were: Tadeusz Mokrzycki, Marian Turwid and Władysław Frydrych. Among the participants of the artistic exhibitions at the end of the 1930s were students and young graduates of the Cracow Academy of Fine Arts who lived and debuted in Bydgoszcz, for example: Bernard Lewandowski, Halina Magdańska-Dąbrowska, and Stefan Kiersnowski. A distinct group of artists enriching the local art environment was formed by stage-designer painters from Bydgoszcz City Theatre. Among these, two in particular played an active role in the artistic and cultural life of Bydgoszcz, namely Feliks Krassowski and Jan Hawryłkiewicz. The artistic environment of Bydgoszcz, which was taking shape in the 1920s was not limited to people actually living in Bydgoszcz. Particularly close relations were formed with artists from Toruń: Wojciech Durek, Eugeniusz Gros, the brothers Brunon and Feliks Gęstwicki, Jadwiga Jędrkiewiczowa, Wojciech Podlaszewski, Eugeniusz Przybył and Ignacy Zelek.

II. 1. Wystawa Związku Zawodowych Plastyków Pomorskich, 1936, na pierwszym planie, po prawej rzeźba *Ból* (1936) Piotra Trieblera, w głębi obrazy – *Portret kobiety* (ok. 1936) Piotra Chmury i *Baśka z niedzielądkiem* (1936) Wacława Krystoszka, Muzeum Okręgowe im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy, nr inw. MOB/H/F 2351/W-88. Fot. W. Woźniak

Il. 2. Bolesław Lewański, *Temat Polesia*, 1930, olej na płótnie, wym. 96 x 82 cm, sygn. l.d.: Lewański 1930, Muzeum Okręgowe im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy, nr inw. MOB/MW/1791. Fot. W. Woźniak

II. 3. Bronisław Bartel, *Portret Konrada Fiedlera*, 1924, olej na płótnie, wym. 109 x 93,5 cm, sygn. p.d.: BB / 1924, Muzeum Okręgowe im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy, nr inw. MOB/MW/2101. Fot. W. Woźniak

Il. 4. Leon Dołżycki, *Ogród*, ok. 1922, olej na tekturze, wym. 62 x 47,7 cm, niesygn., Muzeum Okręgowe im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy, nr inw. MOB/MW/239. Fot. W. Woźniak

Il. 5. Piotr Chmura, *Pejzaż letni – droga*, 1931, olej na płótnie, wym. 42 x 46,5 cm, sygn. l.d.: Chmura 1931, Muzeum Okręgowe im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy, nr inw. MOB/MW/211. Fot. W. Woźniak

Il. 6. Albert Lewy Taljański, *Motyw ze Szwajcarii*, przed 1921, olej na tekturze, wym. 16 x 23,8 cm, sygn. l.d.: a-T, Muzeum Okręgowe im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy, nr inw. MOB/S/308. Fot. W. Woźniak

Il. 7. Jerzy Rupniewski, *Wenecja bydgoska*, 1936, akwarela na kartonie, wym. 71,5 x 98,5 cm, sygn. l.d.: J. RUPNIEWSKI, Muzeum Okręgowe im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy, nr inw. MOB/MW/55. Fot. W. Woźniak

Il. 8. Franciszek Gajewski, *Gdańsk*, 1934, akwarela na kartonie, wym. 41,7 x 51,7 cm, sygn. p.d.: Gaje 1934, Muzeum Okręgowe im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy, nr inw. MOB/MW/1096. Fot. W. Woźniak

Il. 9. Jan Biedowicz, *Pejzaż*, przed 1939, olej na płótnie, wym. 44 x 56,5 cm, niesygn., Muzeum Okręgowe im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy, nr inw. MOB/MW/1150. Fot. W. Woźniak

Il. 10. Tadeusz Mokrzycki, *Muzycanci uliczni*, 1935, olej na płótnie, wym. 74,5 x 54 cm, sygn. l.g.: TM/1935, Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu, nr inw. MG/M/80. Fot. K. Sadowski

Il. 11. Marian Turwid, *Portret kobiety*, 1934 (?), olej na sklejkce, wym. 60 x 50 cm, sygn. l.d.: M. Turwid, Muzeum Okręgowe im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy, nr inw. MOB/MW/1035. Fot. W. Woźniak

Il. 12. Stefan Kiersnowski, *Pejzaż miejski zimą*, 1924, akwarela na papierze, wym. 50,3 x 37 cm, sygn. p.d.: (...) 1924 / St. Kiersnowski, Muzeum Okręgowe im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy, nr inw. MOB/MW/1481. Fot. W. Woźniak

Il. 13. Feliks Krassowski, *Chłopiec z garnkiem*, 1931, olej na płótnie, wym. 96 x 65 cm, sygn. l.d.: F. Krassowski, Muzeum Okręgowe w Toruniu, nr inw. MT/M/1754/N. Fot. K. Deczyński